

Jolanta Bernotaitytė

Lietuvos nacionalinis muziejus

Įsiamžinęs ir įamžintas: Jono Basanavičiaus ikonografijos ypatumai

Straipsnis skirtas daktaro Jono Basanavičiaus ikonografijos analizei. Išskirtinai gausus šį istorinį asmenį įamžinusių dailės kūrinių palikimas aptariamas gilinantis į vaizdavimo būdus ir ieškant priežasčių, nulėmusių dažnus, tačiau nevairius meninius ieškojimus. Pasitelkus rašytinius šaltinius siekiama išryškinti portretuojamojo priežiūroje suformuoto meninio įvaizdžio svarbą bei padarinius.

Esminiai žodžiai: Jonas Basanavičius, ikonografija, portretas, įvaizdis, vaizdavimo tradicija

Tyrinėjant Jono Basanavičiaus (1851–1927) ikonografiją dailėje¹ į akis krinta neįtikėtinais siauras meninių ieškojimų spektras. Tarp daugiau nei šimto tautos patriarchą įamžinusių tapybos, grafikos ir skulptūros darbų išsiskiria vos vienas kitas portretas visu ūgiu, keletas siužetinių kompozicijų bei modernesnės plastinės raiškos kūrybinių bandymų. Kita ikonografijos dalis – tai neutraliame fone iki krūtinės ar juosmens įkomponuoti atvaizdai, atlikti laikantis realistinio tikrovės traktavimo principų. Kyla klausimas, kodėl buvo kuriami vienas kitą kartojantys kūriniai ir kas varžė dailininkų individualaus braižo pasireiškimą?

Siekis išsiaiškinti minėto reiškinio priežastis, tyrimų eigoje viręs pagrindiniu šio straipsnio tikslu, dėmesį paskatino sutelkti į J. Basanavičiaus vaizdavimo tradicijos ištakas. Klausimo pobūdis reikalavo

¹ Šio straipsnio autorė išsamų apžvalginio pobūdžio pranešimą „Jono Basanavičiaus portretas dailėje“ parengė 2001 metais Lietuvos nacionaliniame muziejuje vykusiai konferencijai, skirtai dr. J. Basanavičiaus 150-osioms gimimo metinėms paminėti. Žr. Pranešimo rankraštis, *Autorės archyvas*.

atsitraukti nuo vaizdų analizės ir įsigilinti į rašytinius šaltinius – dailininkų susirašinėjimus su J. Basanavičiumi, to meto Lietuvos periodiką, taip pat amžininkų bei vėlesnių tyrinėtojų rašinius, aptariančius ne vien daktaro mokslinę, visuomeninę ir politinę veiklą, bet ir jo asmenines savybes bei polinkius. Gilesniam asmenybės pažinimui ypač pravertė paties vaizduojamojo rašyto biografija² ir fotografijos istorikės Margaritos Matulytės publikacija „Apie vieną Jono Basanavičiaus pomėgį“, kurioje išanalizavus daktaro memorialinį fotoarchyvą pirmą kartą pastebėta jo silpnybė įsiamžinti³.

Iš būsimojo tautos žadintojo vaikystės aprašymų yra žinoma, kad „Basanavičiai buvo pasiturį ūkininkai, tad mažasis Jonas augo nepatirdamas jokio vargo – gerai tėvų prižiūrimas ir mylimas, kaip dar vienintelis sūnus“⁴. Mokytis jam irgi sekėsi: visose gimnazijos klasėse J. Basanavičius buvo geriausias mokinys, dėl to pelnydavo draugų ir mokytojų pagyrimus bei kasmet gaudavo dovanų knygų. Natūralu, kad nuo mažens įpratęs būti dėmesio centre jaunuolis anksti pajuto poreikį rūpintis savo įvaizdžiu, kuris netrukus virto konkrečiais veiksmiais.

J. Basanavičius pradėjo fotografuotis dar būdamas Maskvos universiteto studentas (1874–1879)⁵, o, persikėlęs gyventi ir dirbti gydytoju į Bulgariją (1880–1905), tapo nuolatiniu fotoateljė lankytoju. Gausus fotografijų rinkinys byloja, jog J. Basanavičiui rūpėjo fiksuoti ne tik svarbesnes savo gyvenimo akimirkas, bet ir besikeičiantį savo veidą, tad net išvykęs pasigydyti į Europos kurortus nepraleisdavo progos įsiamžinti⁶. Negana to, paskutiniame XIX a. dešimtmetyje šiuo

² *D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija*, Vilnius, 1936.

³ M. Matulytė, Apie vieną Jono Basanavičiaus pomėgį, *Kultūros barai*, 2001, nr. 11, p. 77–81.

⁴ *Lietuvos atgimimo patriarcho d-ro Jono Basanavičiaus gyvenimo vaizdų albumas su biografija*, Kaunas, 1937, p. 5.

⁵ Viena iš to laikotarpio fotografijų (fot. N. Strachovas, Maskva) 2006 metais pasirodė elektroninėje parduotuvėje www.pirkis.lt. Už nuorodą dėkoju kolegai Gyčiui Grižui. Žr. J. Basanavičiaus fotoportreto kopija. Autorės archyvas.

⁶ M. Matulytė, p. 77–78.

1. K. Veličkovas. *Jono Basanavičiaus portretas*.
XIX a. pab. LLTI

klausimu J. Basanavičius pradėjo bendradarbiauti ir su dailininkais.

Šiandien iš ankstyvųjų J. Basanavičiaus portretų yra išlikusi vienuolika bulgaro K. Veličkovo tapyta drobė (1 pav.), tačiau susirašinėjimai liudija, kad dažniau jį mėgino vaizduoti lietuvių dailininkai. 1894-aisiais už daktaro teikiamą finansinę paramą portretu jam atsidėjo Miuncheno dailės akademijoje pradėjęs studijuoti dailininkas Pranciškus Žitkevičius⁷. Apie 1904 m. J. Basanavičius fotografijomis aprūpino ir konsultavo skulptorių Petrą Rimšą, užsimojusį jo portretu pratęsti žymių lietuvių rašytojų ir visuomenės veikėjų bareljefų ciklą⁸. Maždaug po metų dėl biusto

lipdymo daktaras susirašinėjo su skulptoriumi Kazimieru Uliansku iš Krokuvos⁹. Nors visi minėti portretai buvo kuriami pagal paties vaizduojamojo parinktas fotografijas, akivaizdu, kad kūrybinio proceso jis negalėjo kontroliuoti. Tai J. Basanavičių slėgė: susirašinėjimai su dailininkais reikalavo daug laiko, bet iš esmės veikti jų darbo negalėjo, o rezultatų norėjosi gerų. Ne mažiau keblu buvo ir portretų kūrėjams. Antai P. Žitkevičius, pajutęs, jog savo kūriniu globėją nuyvlė, bejėgiškai teisinosi, kad „valig fotografijos negalima yra gerai nuteplioti, nes

⁷ P. Žitkevičiaus laiškas J. Basanavičiui 1894, *LLTI Rankraščių skyrius*, F2–1589.

⁸ J. Rimantas, *Petras Rimša pasakoja*, Vilnius, 1964, p. 85–86.

⁹ K. Uliansko 1905 01 01 laiškas J. Basanavičiui, *LLTI Rankraščių skyrius*, F2–1486.

ant jos niematyti niejokių pustomių, nejokių raumenių¹⁰. Neišsipildę lūkesčiai, matyt, ir nulėmė tai, jog, grįžęs į Lietuvą (nuo 1905), daktaras tokia praktika daugiau neužsiėmė.

Artimiau susipažinęs su savo krašto dailininkais J. Basanavičius neskubėjo jiems dalyti fotografijų, tačiau lengvai pasiduodavo įkalbamas tapti gyvu modeliu. 1911 m. visafigūrį daktaro portretą iš natūros nutapė žymus to meto dailininkas, Lietuvos dailės draugijos pirmininkas Antanas Žmuidzinavičius¹¹. Vėliau šio darbo ėmėsi tapytojai Adomas Varnas (1914), Vytautas Kairiūkštis ir M. Kodkinas (abu 1921)¹². Vaizduoti J. Basanavičių iš natūros, tokiu būdu išreiškiant jam deramą pagarbą, tapo išskirtiniu dailininkų prestižo reikalu – intensyviai provincijoje kūrę skulptoriai Antanas Aleksandravičius (1918) ir Juozas Zikaras (apie 1922) patys ieškojo progų susitikti su daktaru¹³.

Nėra abejonų, kad J. Basanavičiui nuoširdžiai rūpėjo, kokią jo portretų galeriją matys ateities kartos, tačiau tikslesnę daktaro įtaką jos formavimui šaltiniai nutyli. Visuomenėje buvo gajį mintis, jog svarbus tautos patriarcho bruožas yra santūrumas. Pavyzdžiui, kai 1913 m. J. Basanavičius kartu su Martynu Yču keliavo po Jungtines Amerikos Valstijas rinkdami aukas Tautos namų statybai, spaudoje pasirodė tokio turinio apibūdinimas: „Kuklumas yra ta, kaip rodosi, žymiausioji d-ro Basanavičiaus pobūdžio dėmė. Kuomet atvažiavus svečiams į Chicago buvo sumanyta paduoti jų paveikslus ir biografijas anglų dienraščiuose, d-ras Basanavičius užprotestavo:

¹⁰ P. Žitkevičiaus laišakai...

¹¹ A. Žmuidzinavičiaus laišakai J. Basanavičiui, 1911, *LLTI Rankraščių skyrius*, F 2–1588.

¹² *D-ro Jono Basanavičiaus...*, p. 138, 167.

¹³ 1918 m., kurdamas J. Basanavičiaus biustą ir bareljefus, A. Aleksandravičius kurį laiką gyveno Vilniuje. Žr. A. Aleksandravičiaus autobiografija, *LLMA*, f. 276, ap. 1, b. 32, l. 21–22. Panašiai turėjo pasielgti ir tuo metu Panevėžyje mokytojavęs skulptorius J. Zikaras. Deja, šiuo klausimu archyvinės medžiagos nepavyko aptikti. J. Zikaro iš natūros sukurtas J. Basanavičiaus etiudas minimas dailėtyrininko Stasio Budrio monografijoje. Žr. S. Budrys, *Juozas Zikaras 1884–1944*, Vilnius, 1960, p. 39.

2. Juozas Zikaras. *Paminklas Jonui Basanavičiui Kauno karo muziejaus sodelyje*. 1923. ALKA

– Kam to viso reikia? Apsieisime ir be to. Neatvažiuome reklamuoties. Norėjo taip pat padaryti su mumis New Yorke, bet nepri-stojome. Nereikia ir čia¹⁴.

Vis dėlto atsiribojus nuo amžininkų nuomonės, galima spėti, jog saikingas rody-masis visuomenei buvo viena iš diplomatinių J. Basanavičiaus gudrybių – jis puikiai suvokė, kad geram tonui savireklama nedera. Iš kitos pusės, abejingai pracidamas pro fotografų objektyvus tautos numylėtinis galėjo būti ti-kras, jog spaudoje nepasirodys paskubomis užfiksuotas ilgos kelionės nuvargintas jo vei-das. Kad tai buvusi tik laikina J. Basanavičiaus nuostata, akivaizdžiai liudija tos pačios vieš-nagės metu čekagiškio fotografo V. J. Stankū-no atlikti darbai, tarp kurių dėmesį prikausto beveik natūralaus žmogaus dydžio daktaro fo-toportretas, šiuo metu saugomas Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus archyve¹⁵.

Vienas reikšmingiausių J. Basanavičiaus portretų galerijos kū-rimo etapų – trečiasis dešimtmetis – įsiminė 1923-ųjų įvykiu, kai Kauno Karo muziejaus sodelyje paminklo J. Basanavičiui atidengimas vyko dalyvaujant jam pačiam (2 pav.). Bronzinis biustas, nulietas pa-gal skulptoriaus J. Zikaro iš natūros darytą etiudą, buvo pastatytas ant aukšto postamento su jame įrašyta kūrinio atsiradimo istorija: „Lie-tuvos atgimimo / tėvui / dėkinga kariuomenė / savo penkerių metų sukakties / dienoje 1923 XI/23 šį pagarbos ženklą / pastatė iš tūtelių

¹⁴ Su Mokslo Draugijos delegatais, *Draugas*, 1913 08 21, nr. 34, p. 4.

¹⁵ V. J. Stankūnas, J. Basanavičiaus fotoportretas, 1913, *ČDM archyvas*, Ta-5082.

nuo šovinių / paleistų į Lietuvos priešus / ir akmens, kurs skyrė / Didžiąją ir Mažąją Lietuvą“.

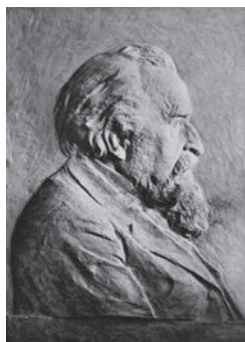
Įspūdinga J. Basanavičiaus portretų serija pasirodė 1924 m. lapkritį, kai į laikinąją sostinę iš Vilniaus atvykęs daktaras pozavo žymiesiems Lietuvos tapytojams ir skulptoriams. Tuosyk J. Basanavičiaus atvaizdus kūrė net 9 dailininkai. Vincas Grybas ir Kajetonas Sklėrius lipdė bareljefus, o Vladas Didžiokas, Adomas Galdikas, Jonas Janulis, Jonas Šileika, Ignas Šlapelis, A. Varnas ir Justinas Vienožinskis jį tapė¹⁶. Pagal iki šių dienų išlikusius darbus (I. Šlapelio sukurto portreto likimas nežinomas, A. Varno drobė sudegė vokiečių okupacijos metais) yra nesunku atkurti veiksmo schemą (3 pav.) ir įsitikinti, jog J. Basanavičius iš tikrųjų dalyvavo neeiliniame dailininkų sumanyme. Prisiminus, jog tų metų rudenį daktaro sveikata buvo itin pablogėjusi, o spalio mėnesį dėl to jis netgi gydėsi ligoninėje, ši istorija tampa dar vienu vaizdžiu įrodymu, kokią svarbą portretų kūrimui teikė pats vaizduojamasis.

Įdomus sutapimas, jog mirus J. Basanavičiui (1927) jo atminimą vėl įamžinti ėmėsi dailininkai V. Grybas ir J. Šileika mintimis grįžo į 1924-uosius, kai daktaro portretą jie kūrė iš natūros. J. Šileika prieš trejetą metų regėtą J. Basanavičiaus atvaizdą įkomponavo istorinio Vilniaus peizaže tarsi švento globėjo viziją ir naują kūrinių pavadinano „Vilniaus sargyboje“¹⁷ (tokių „prisilietimų prie praeities“ pasitaikydą-

¹⁶ D-ro Basanavičiaus paveikslai, *Lietuva*, 1924 11 26, nr. 268, p. 6.

Klaidinanti A. Varno kūrybos tyrinėtojos Zitos Žemaitytės skelbta informacija apie minėtą įvykį, kurį ji datuoja 1926 m. ir mini keturis dailininkus: V. Didžioką, A. Galdiką, Rimtą Kalpoką ir A. Varną. Žr. Z. Žemaitytė, *Adomas Varnas*, Vilnius, 1998, p. 184. Tuos pačius įvykio metus ir keturis dailininkus – V. Didžioką, A. Galdiką, Petrą Kalpoką ir A. Varną – neteisingai nurodo ir dailėtyrininkė Giedrė Jankevičiūtė. Žr. G. Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos respublikoje 1918–1940*, Kaunas, 2003, p. 169. Abi tyrėjos rėmėsi A. Varno prisiminimais (*LLMA*, f. 374, ap. 1, b. 61, l. 209), tačiau pirminiai šaltiniai rodo, kad juose esama netikslumų.

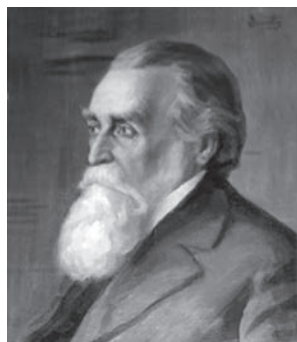
¹⁷ J. Šileikos kūrinių albumas, *ČDM archyvas*, M 1–11–10 (2). Ilgainiui prarastos sostinės sergėtojo vaizdinys užleido vietą labiau abstrahuotai sužeto interpretacijai ir drobė įgijo naują pavadinimą „Regėjimas“. Pastarąjį pasikeitimą galėjo lemti 1925 m. faktas, kai panašią interpretaciją J. Šileika sukūrė peizažui „Adomo Mickevičiaus akmuo Mickevičiaus slėnyje“ ir pavadiną ją „Mickevičiaus slėnyje regėjimas“. Žr. *Ten pat*, M 1–11–10 (1).

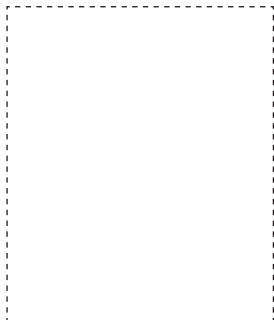
a)

b)

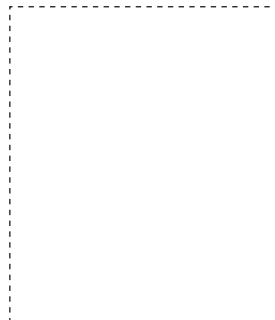
c)

d)

e)

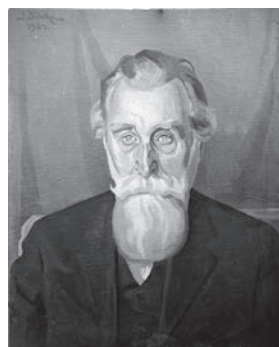
f)

g)

h)

i)

3. Jono Basanavičiaus portretai, sukurti jam pozuojant 1924 metais Kauno meno mokykloje: a) Kajetonas Skleriaus. ČDM; b) Vlado Didžioko. ČDM; c) Jono Janulio. VDKM; d, f) neišliko (Igno Šlapelio ir Adomo Varno). e) Vinco Grybo (perdirbtas). ČDM; g) Justino Vienožinskio. LLTI; h) Adomo Galdiko. ČDM; i) Jono Šileikos. ČDM

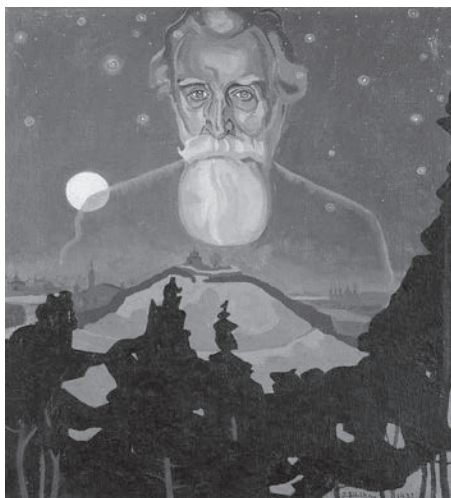
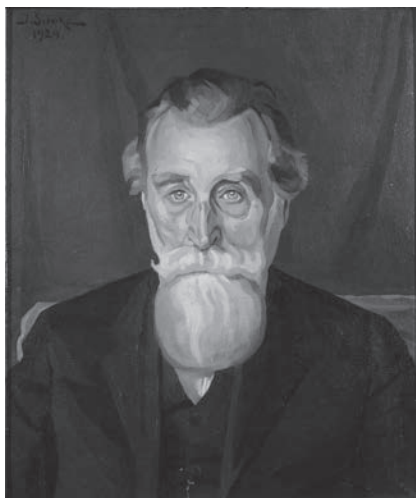
vo ir daugiau, tad yra pagrindo manyti, jog kūrybinį dailininkų nelankstumą retkarčiais išprovokavo nuogirdos apie padidintą J. Basanavičiaus dėmesį savo įvaizdžiui (4a, b pav.). V. Grybas, sumanęs 1924 m. sukurtą medalioną tiražuoti, jį perdirbo (1930). Taip apie medaliono kraštinę atsirado ažuolo lapais dekoruotas įrašas *DR. JONAS BASANAVIČIUS LIETUVOS ATGIMIMO PATRIARKAS 1851–1927*, o fonas buvo pavairintas Gedimino pilies bokšto vaizdu. Minėti kūriniai tapo simboline riba, žyminčia naujo istorinio tarpsnio pradžią J. Basanavičiaus ikonografijoje.

Tautos patriarchą palydėjus į amžiną poilsį, vaizdavimo tradicija iš kamerinės aplinkos persikėlė į visuomenines erdves. Privačių sumanymų vietą užėmė draugijų ir valstybės užsakymai, o tiesioginį dailininko sąlytį su vaizduojamuoju ir jo epocha – meninis istorinių šaltinių apibendrinimas. Išskirtiniai J. Basanavičiaus nuopelnai tautai reikalavo įamžinti jį monumentaliais kūrinių.

Iš pradžių būta plačių užmojų. Netrukus po daktaro mirties Molėtų taikos teisėjas, J. Basanavičiaus paminklui statyti komiteto pirmininkas Z. Stočkus prašė skulptorių P. Rimšą sukurti paminklo projektą ir nurodė matmenis: aikštės plotas 10 × 15 m, pageidaujamo pjedestalo aukštis – 5 m¹⁸. Nepasikuklino ir skulptorius Rapolas Jakimavičius, kuris paminklo J. Basanavičiaus kapui projektus sukūrė su visafigūriu daktaro atvaizdu (iki 1930). Deja, dailininkų uolumas greitai ėmė blėsti, mat, įgyvendinti tokiems sumanymams trūko lėšų. Vienintelė iki 1930 m. įgyvendinta idėja – Vištytyje (Vilkaviškio r.) ant Vytauto Didžiojo paminklo postamento pritvirtintas J. Basanavičiaus bareljefas (1927; aut. nenustatytas)¹⁹ – vertė ieškoti naujų sprendimų.

¹⁸ Z. Stočkus, 1927 04 15 kreipimasis į P. Rimšą dėl J. Basanavičiaus paminklo Molėtuose statybos, J. Rimanto išrašas, *LNB RS*, F 47–730.

¹⁹ Vytauto Didžiojo biustas 1927 m. vasarą iškilo ant Pirmojo pasaulinio karo metu vokiečių pastatyto akmeninio obelisko. Bareljefiniai J. Basanavičiaus ir Antano Smetonos portretai buvo įkomponuoti šoninėse postamento plokštumose. Žr. J. Banionis, Vytauto Didžiojo paminklas, *Nukentėję paminklai*, sud. M. Skirmantienė, J. Varnauskas, Vilnius, 1994, p. 207.

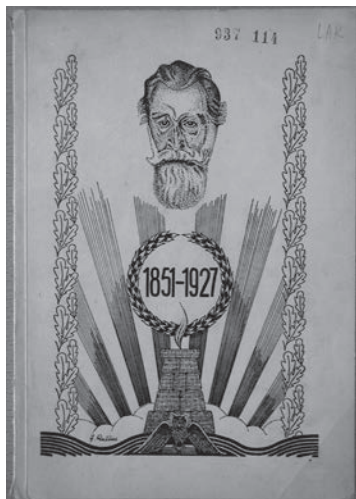
4a. Dail. Jono Šileikos 1924 ir 1927 metais nutapyti Jono Basanavičiaus portretai.
ČDM, LDM

Antrasis paminklas J. Basanavičiui iškilo 1930–1931 m. Kaune, Karo ligoninės sodelyje. Nuo 1923-aisiais pastatyto paminklo jis skyrėsi tik postamento forma bei įrašais, nes taupumo sumetimais buvo panaudota tokia pati J. Zikaro sukurto biusto atlieja. Neišgalint įamžinimo darbams į provinciją pasikviesti garsių skulptorių vietiniai dailininkai ėmėsi kurti patys: 1930 m. paminklas J. Basanavičiui iškilo Ylakiuose, Skuodo rajone (aut. A. Kazlauskas)²⁰, 1934 m. – Utenoje (aut. Boleslovas Plungė)²¹. Dar du mažai tarpusavyje besiskiriantys paminklai, sukurti skulptoriaus A. Aleksandravičiaus, buvo pastatyti 1935 m. Aukštojoje Panemunėje, Kaune, ir 1938 m. Birštone²². Nors galutinis sąrašas netrumpas, vis dėlto reikia pripažinti, jog paminkli-

²⁰ Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas, red. B. Imbrasienė, Vilnius, 1973, p. 740.

²¹ L. Laučkaitė-Surgailienė, Jono Basanavičiaus paminklas, *Kultūros paminklų enciklopedija*, Rytų Lietuva, t. 1, d. 2, p. 185.

²² A. Aleksandravičiaus kūrinių sąrašas, *LLMA*, f. 271, ap. 1, b. 31, l. 45, 48.

4b. J. Raščiaus viršelis knygai „Lietuvos atgimimo patriarcho d-ro Jono Basanavičiaus gyvenimo vaizdų albumas su biografija“, 1937 m.

nė IV dešimtmečio paminklinė skulptūra į J. Basanavičiaus ikonografiją įsiliejo nepalikdama ryškesnių pėdsakų.

Drąsesnius kūrybinius ieškojimus pavyko įgyvendinti monumentalioje tapyboje. Pirmasis, pasinaudojęs fotografija, 1917 m. Vilniaus konferencijos prezidiumą ryžosi įamžinti nežinomas dailininkas (1927)²³. Vėliau tapytojai ėmė kurti įsivaizduojamos tikrovės reginius, kurie prakalbo ryškesnėmis meninėmis intonacijomis. Antai P. Kalpokas Prekybos, pramonės ir amatų rūmuose (dabar Kauno apskrities viešoji biblioteka, Donelaičio g.) sukūrė siužetinę kompoziciją, vaizduojančią vaikų apsuptą J. Basanavičių (1930)²⁴ (5 pav.). Dailininkas pagrindinio herojaus paveiksle sujungė archajinio vaidi-

los ir tuometinio tautos vado vaizdinius, o simbolinę kūrinio turinį sustiprino įvesdamas laikinosios sostinės panoramas ir ažuolo motyvus. To paties tapytojo 1939 m. Pasaulinei parodai Niujorke sukurta drobė „Signatarai“ („Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimas 1918 metais“) reprezentavo reikšmingą akimirką, kai Lietuvos Tarybos posėdžiui pirmininkavęs J. Basanavičius iškilmingai perskaitė Lietuvos Nepriklausomybės Aktą. Panašią ikonografinę schemą Raseinių Maironio

²³ Išlikusi reprodukcija, žr. Vilniaus konferencijos prezidiumas 1917 09 18–22, *LCVA*, P 5864. Taip pat yra žinoma fotografija, kuria naudojantis įgyvendintas šis paveikslas, žr. Vilniaus konferencijos prezidiumas 1917 09 18–33, *LNM*, ATV 18859.

²⁴ Lietuvos TSR Kultūros ministerijos kolegijos 1984 m. gruodžio 11 d. nutarimu nr. 135 objektas iš vietinės reikšmės dailės paminklų sąrašo išbrauktas. Žr. *Lietuvos respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.)*, Vilnius, 1993, d. 2, p. 431. Šiuo metu sienų tapybos kompoziciją slepia keli ar net keliolika dažų sluoksnių, tačiau restauratorių atlikti tyrimai vis dar teikia vilčių, jog kūrinyje gali būti atidengtas. Išlikusi reprodukcija, žr. *Prekybos, pramonės ir amatų rūmai*, Kaunas, 1938, [b. p.].

5. Petras Kalpokas. *Sienu tapybos kompozicija „Kanklininkas“*. 1930.
Kauno prekybos, pramonės ir amatų rūmai

gimnazijos panaudoję „Užtrauksim naują giesmę, broliai“ (1938) pasirinko dailininkas A. Varnas²⁵. Tautos mokytoją jis pavaizdavo tarp gyvų ir mirusių tautinio atgimimo veikėjų, o simboliniam jų susitikimui pritaikė saulės nutviekstų griuvėsių foną. Statiškų figūrų masyve nuolankiu judesiu išryškinęs prezidento A. Smetonos figūrą dailininkas J. Basanavičių vienareikšmiškai pripažino tautinio atgimimo sąjūdžio lyderiu.

Naujas posūkis J. Basanavičiaus ikonografijoje įvyko V dešimtmetyje – politiniai pokyčiai lėmė, jog beveik tris dešimtmečius tautos patriarchas dailėje apskritai nebuvo vaizduojamas. Tiesa, retkarčiais J. Basanavičiaus portretus imdavosi kurti iševijijos dailininkai, tačiau savo darbuose jie menine išmone nepasižymėjo. Idėjiniu sumanymu išsiskiria vienintelis dailininko A. Varno Amerikoje nutapytas „Min-

²⁵ Išlikusi reprodukcija, žr. Pano „Užtrauksim naują giesmę, broliai“, fot. M. Smečekauskas, 1939, *ČDM archyvas*, M 1–2–42 (32).

6. Juozas Kalinauskas. *Jubiliejinis medalis, skirtas Vilkaviškio miesto 300 metų sukakčiai atminti.*

1997. LNM

daugo vainikavimas“ (1951–1955), kurį Lietuvos krikšto minėjimo proga užsakė ir mecenavo Čikagos Šv. Kryžiaus bažnyčios klebonas Anicetas Linkus²⁶. Kaip ir kurdamas Raseinių Maironio gimnazijos sienų tapybą, A. Varnas nepaisė laiko rėmų: XIII a. įvykį vaizduojančioje kompozicijoje jis nutapė kelis XIX–XX a. kultūros veikėjus, tarp kurių atpažįstamas ir J. Basanavičius. Pažymėtina, jog ši monumentalė drobė tapo pirmuoju (ir kol kas vieninteliu) dailės kūriniu, kurioje daktarui teko antraplanis vaidmuo.

Į Lietuvos dailę J. Basanavičiaus atvaizdai vėl grįžo prasidėjus aštuntajam dešimtmečiui. Anksčiausiai jį pradėjo vaizduoti ir ilgainiui pirmaujančių pozicijas užėmė medalių kūrėjai. Tai Erikas Varnas (1971), Petras Henrikas Garška (1983), Edmundas Frėjus (1987) ir kiti. Po keleto metų, vis dar tęsdami tarpukaryje vyravusias daktaro vaizdavimo tradicijas, kūrėjų gretas papildė tapytojai Vytautas Ciplijauskas (1979), Pranciškus Gerlikas (1990), skulptoriai A. Virbickas (1986), Bronius Vyšniauskas (1988), vitražo meistras Bronius Bružas (1979).

1996-aisiais Vilkaviškyje pastatytas didingas paminklas – iškilminga masyviame krėsle sėdinčio J. Basanavičiaus figūra – vainikavo kelių kartų pastangas pelnytai pagerbti tautos patriarcho nuopelnus. Skulptorius Antanas Žukauskas sukūrė apibendrintą J. Basanavičiaus paveikslą, bylojantį šio žmogaus dvasios stiprybę, kurios jėga prilygsta

²⁶ Z. Žemaitytė, p. 212–213. Idėja pagerbti Lietuvos krikšto metines kilo prelatui Pranciškui Mykolui Jurui, būtent jis kunigui Stasiui Ylai pavedė surasti mecenatų.

7. Jolanta Galdikaitė. *Ekslibrisas*
„Jonas Basanavičius“. 2001

tautos vienybės galiai. Kūrėjas skulptūrą iškalė iš vientiso granito luito, ją nupoliravo ir užkėlė ant žemo pjedestalo, tokiu būdu suteikdamas jai savito minkštumo ir išlaikydamas artimumo žmogui įspūdį.

Procesas tebevyksta, tačiau apie tai, kur link dailininkai suka paskutiniaisiais dešimtmečiais, kalbėti ankstoka. Kaip rodo vėlyviausi darbai, pavyzdžiui, 2001 m. vykusio XII tarptautinė Vilniaus ekslibrisų bienalė, skirta 150-osioms tautos patriarcho gimimo metinėms paminėti, ryškėja nauji jo įamžinimo dailės kūriniuose aspektai.

Atsiranda iki tol nematytų motyvų, abstrahuotų, su vaizduojamu objektu tiesiogiai nesusijusių vaizdinių, plečiasi stilistikos, žanrų ir technikų įvairovė (6, 7 pav.).

Išvados

J. Basanavičiaus ikonografija dailėje – reiškiny, atskleidžiantis ne vien tradicines dailės raidos tendencijas, bet ir konkretaus užsakovo santykio su dailininkais rezultatus. Tai, kad apie 30 metų J. Basanavičiaus portretai buvo kuriami jam gyvam esant, vadinasi, atsižvelgiant į paties vaizduojamojo reikalavimus ir nuostatas, suformavo lakoniškumu pasižyminčią vaizdavimo tradiciją bei sudarė sąlygas tam tikram kūrybiniam dailininkų supanašėjimui. Po vaizduojamojo mirties jo ikonografijoje pasireiškęs pagyvėjimas užgeso dėl nepakankamų finansinių galimybių ir po dešimtmečio nepalankiai susiklosčiusios politinės

situacijos. Būtent šios aplinkybės tapo pagrindiniu veiksmiu, lėmusiu menką ikonografijos įvairovę. Nepaisant to, apžvelgta medžiaga, t. y. būdingiausios tendencijos²⁷, leidžia daryti išvadą, kad nors ir neįvairūs, vis dėlto vieni vertingiausių yra J. Basanavičiaus lietuviškojo laikotarpio portretai, tapyti iki daktaro mirties.

²⁷ Nuo bendros ikonografijos vystymosi tėkmės atskyla vos keletas kūrinių: P. Žitkevičiaus sukurtas draugiškas J. Basanavičiaus šaržas (apie 1912), kubizuotos plastikos V. Kairiūkščio (1921) ir Balio Macutkevičiaus (1937) darbai, liaudies meistro Liongino Šepkos grubiai stilizuotas tautos patriarcho bareljefas (1978).

Jolanta Bernotaitytė

The Peculiarities of the Iconography of Jonas Basanavičius

Summary

It is known from earlier research that the basis of the early iconography of the Lithuanian national awakener Jonas Basanavičius (1851–1927) consists of photographic portraits made on his own initiative. From the last decade of the 19th century Basanavičius started cooperation with painters and sculptors in the area of his memorialization, thus his iconography came to include works of art.

Today, depictions of this historic figure in painting, sculpture and graphics are numerous, but the works are characterized by a remarkably narrow scope of artistic expression. The reasons for this become clear when one examines how the tradition of Basanavičius' portrayal developed.

Basanavičius had been immortalized in works of art for the last 30 years of his life: at first these portraits were based on photographs (while he was living in Bulgaria), and from 1905, when he returned to Lithuania, his portraits were mostly painted from life. In 1924, after coming from Vilnius to the temporary capital of Kaunas, this esteemed physician sat for nine famous artists: Vincas Grybas and Kajetonas Sklėrius who were creating bas-reliefs, and Vladas Didžiokas, Adomas Galdikas, Jonas Janulis, Jonas Šileika, Ignas Šlapelis, Adomas Varnas and Justinas Vienožinskis who were producing paintings. That was an exceptional event.

The majority of the painted and sculptural portraits – half-length or head-and-shoulders portraits against a neutral background all rendered in a realistic style – were produced in the second and third decades of the 20th century. It is these that have served as the basis for how Basanavičius is depicted and have had a significant influence on later development of his iconography.

Following Basanavičius' death, new portraits were an attempt to immortalize him in monumental pieces of art, and thus new solutions for how to portray him were developed. Nevertheless, due to financial problems and the war that followed soon after, only a few modest monuments were raised and only several compositions of subject painting were completed.

During Lithuanian's illegal occupation by the soviets from 1944 – 1990, Basanavičius had not been represented in Lithuanian art for nearly three decades. Starting in the 1970's, Basanavičius was most frequently depicted by the creators of medals, though the iconography of Basanavičius did not undergo significant changes. The process is still evolving and it remains too early to assess the course taken by artists over the most recent decades. One thing that is clear is that portraits produced before his death during the period of Lithuanian independence, constitute one of the most valuable, though rather uniform, part in the iconography of Basanavičius in painting.